

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Григорьев В.П. Заметки о сложных словах. *Вопросы языкознания*. 1958. № 5. С. 102–104.
2. Григорьев В.П. Так называемые сложные слова в современном русском языке. *Вопросы языкознания*. 1959. № 1. С. 65–78.
3. Григорян Э.А. Принципы классификации суффиксоидов (на материале сложных существительных с корнями глаголов движения в опорном компоненте). *Филологические науки*. 1981. № 3. С. 55–61.
4. Єнікєєва С.М. Формування та функціонування нових словотворчих елементів англійської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 1999. 17 с.
5. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-90-ті роки ХХ століття : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1999. 24 с.
6. Земская Е.А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь. Москва : Яз. славян. культуры, 2004. 688 с.
7. Ильясова С.В. Словообразовательная игра как феномен современных СМИ. Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 2002. 360 с.
8. Козулина Н.А., Левашов Е.А. Шагалова Е.Н. Аффиксоиды русского языка: опыт словаря-справочника. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2009. 288 с.
9. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные слова. Москва : Наука, 1973. 152 с.
10. Самойленко О.В. Квазікомпозиції у словотвірній системі російської мови: типологія, формальна структура, ономазіологічні моделі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Дніпро, 2018. 267 с.

УДК 81-139

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.10-2.5>

НА ШЛЯХУ ДО ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

ON THE PATH TO INTERTEXTUALITY

Ступницька Н.М.,

orcid.org/0000-0002-7560-0049

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Лєньська О.О.,

orcid.org/0000-0001-8972-9962

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються особливості розуміння феномену «текст» і поширеність його застосування у різних галузях науки, адже текст є мовленнєвим актом, здатним функціонувати далеко за межами часу і місця його виникнення.

У роботі розглядаються погляди учених стосовно розуміння тексту й особливостей його сприйняття. Виявлено специфіку розуміння тексту у літературознавстві як строго організованої послідовності власне мовленнєвих одиниць, у зв'язку з чим і розрізняють основний текст твору та, так би мовити, побічний його текст, а саме: заголовки та примітки, епіграфи, посвячення, авторські передмови, позначення дат і місць написання, перелік дійових осіб і ремарки драматичних творів.

Проблема існування, будови, продукування та сприйняття тексту на сучасному етапі виявляє багатогранність і багатоаспектність тексту як предмету дослідження, що і зумовило появу терміна «інтертекстуальність», активне розроблення і становлення якого припадає на 80-ті рр. ХХ ст.

У кінці ХХ ст. щодо розуміння тексту відбулися зміни, котрі виходять за межі традиційного уявлення. Нове розуміння цього поняття – концепція повної текстуалізації реальності, провідні позиції у якій належать французькому постструктуралізму.

У статті зазначено, що історія «інтертекстуальності» нерозривно пов'язана з теорією тексту, яка формується протягом ХХ ст. У підсумку саме поняття «інтертекст» стало допустиме лише після появи ідеї про автономію тексту.

Слід зазначити, що пізніше теорії постструктуралістів, котрі стояли біля витоків теорії «інтертекстуальності», були значною мірою удосконалені. Насамперед були окреслені основні постулати теорії інтертексту і створений її термінологічний апарат. Були закладені основні напрями для подальшого розвитку теорій міжтекстових зв'язків.

Ключові слова: текст, мовленнєвий акт, мовленнєва одиниця, основний текст, побічний текст, інтертекстуальність, інтертекст, міжтекстові зв'язки.

The article deals with the peculiarities of understanding the phenomenon of "text" and spreading its application in various branches of science, since the text is a speech act that can function far beyond the boundaries of time and place of its occurrence.

The views of scientists regarding the understanding of the text and the peculiarities of its perception are shown in the article. The specifics of the understanding of the text in the literature as a strictly organized sequence of the actual speech units are revealed, in connection with which the main text of the work is distinguished, and, so to speak, its collateral text, namely: headings and notes, epigraphs, consecrations, authorial prefaces, designation of dates and places of writing, list of actors and remarks of dramatic works.

Nowadays the problem of the existence, structure, production and perception of the text reveals the multifaceted nature of the text as the subject of research. It is caused the emergence of the term "intertextuality". Active development and formation of this term took place in the 1980s.

At the end of the twentieth century there were changes in the understanding of the text that went beyond the traditional notion. A new understanding of this concept is the concept of complete textualization of reality. The French post-structuralism has leading positions in this process.

It is noted that the history of "intertextuality" is inextricably linked with the theory of text, which was formed during the twentieth century. As a result, the concept of "intertext" became permissible only with the emergence of ideas about the autonomy of the text.

It should be noted that later the theory of post-structuralists, who were at the root of the theory of "intertextuality", were greatly improved. First of all, the main postulates of the theory of intertext were outlined and its terminology apparatus was created. The main directions for the further development of inter-text communication theories were laid.

Key words: text, speech act, speech unit, the main text, collateral text, intertextuality, intertext, inter-text communication.

Постановка проблеми. Лінгвістика тексту є однією з найбільш досліджуваних проблем сучасності. Слово «текст» застосовується у різних галузях науки: літературознавстві, лінгвістиці, естетиці, філософії, історії тощо, кожна з яких має власний погляд і методику дослідження текстів і відповідний термінологічний апарат. За свідченням Ю. Лотмана, текст, «безсумнівно, є одним із найуживаніших термінів у науках гуманітарного циклу. Розвиток науки у різні моменти виносить на поверхню такі слова; лавиноподібне зростання їхньої частотності у наукових текстах супроводжується втратою необхідної однозначності. Вони не стільки термінологічно точно позначають наукове поняття, скільки сигналізують про актуальність проблеми, вказуючи на галузь, у якій зароджуються нові наукові ідеї» [16, с. 148].

«Текст» є одним із ключових понять філології, що розглядається як неділима комунікативна одиниця й апелює до сприйняття її як цілісності. Текст у філологічному розумінні є мовним виразом «певного змістового ряду» [14, с. 129], власне мовною гранню твору, яка виокремлюється у ньому разом із предметно-образним аспектом та ідейно-змістовою сферою. Ю.М. Лотман у 70-х рр. минулого століття зауважив: «Слід рішуче відмовитися від уявлення про те, що текст і художній твір – одне й те саме. Текст – один із компонентів художнього твору <...>, художній ефект загалом виникає із зіставлень тексту зі складним комплексом життєвих та ідейно-естетичних уявлень» [15, с. 24–25]. Сучасні учені також включають у «простір» літературно-художнього тексту (окрім мовлення) те, що зображується письменником, навіть ідеї та концепції, висловлені у творі, тобто

художній зміст, роблячи у такому контексті слова «текст» і «твір» синонімічними [8].

У літературознавстві найбільш поширеним є розуміння тексту як строго організованої послідовності власне мовленнєвих одиниць, у зв'язку з чим і розрізняють основний текст твору та, так би мовити, побічний його текст, а саме: заголовки та примітки, епіграфи, посвячення, авторські передмови, позначення дат і місць написання, перелік дійових осіб і ремарки драматичних творів.

Тексти широко використовуються у різних галузях науки, адже текст є мовленнєвим актом, здатним функціонувати далеко за межами часу й місця його виникнення. Цінність тексту полягає в тому, що він може поєднати людей, котрі не мають безпосереднього контакту, текст долає простір і час, адже люди, відокремлені одне від одного великою відстанню, мають можливість контактувати завдяки текстам; навіть розділені історичними епохами, мають змогу дізнатися думки та прагнення своїх попередників, набути їх знання і досвід, що стає базисом для подальшого розвитку усього людства та запорукою соціального прогресу.

Постійна увага з боку науковців до феномену «тексту», спроби його інтерпретування та поглибленого розуміння, активні пошуки нових методів і способів аналізу текстових утворень підкреслюють актуальність і значущість обраної нами теми.

Постановка завдання. Мета нашої статті полягає у тому, щоб дефініціювати термін «текст» і визначити основні підходи до розуміння інтертекстуальності, виявити сучасні підходи до осягнення цього поняття.

Виклад основного матеріалу. У кінці ХХ ст. щодо розуміння тексту відбулися зміни, які виходять за межі традиційного уявлення, тезово нами зазначеного. Нове розуміння цього поняття – концепція повної текстуалізації реальності, провідні позиції у якій належать французькому постструктуралізму, про що свідчить висловлювання Ж. Дерріда: «Для мене текст є безмежним. Це абсолютна реальність. «Немає нічого поза текстом». Це означає, що текст не простий мовленнєвий акт. Приспустимо, що стіл для мене – текст. Те, як я сприймаю цей стіл, – долінгвістичне сприйняття – вже само по собі для мене є текстом» [10, с. 74]. У сприйнятті Дерріда текстом є все, що сприймається людиною у навколишньому середовищі.

У межах нашої статті неможливо оминати увагою концепцію тексту, розроблену Р. Бартом, котрий протиставив художній текст і художній твір [2, с. 227]. Згідно з концепцією Барта текст актуалізує чужі, інколи напівзабуті «культурні мови» та є «простором сходження усіх можливих цитатій» [12, с. 36–37]. Він має за основу не чиєсь мовлення (особистісне), а безособистісне писання ігрового характеру, спроможне принести задоволення читачеві. «Читача тексту можна уподібнити до бездіяльної людини, що нічим не обтяжена; вона прогулюється» [3, с. 417, 515].

Проблема існування, будови, продукування та сприйняття тексту на сучасному етапі виявляє багатогранність і багатоаспектність тексту як предмету дослідження, що і зумовило появу терміна «інтертекстуальність», активне розробляння й становлення якого припадає на 80-ті рр. ХХ ст. За твердженням М. Ямпольського, «теорія інтертекстуальності має три основні джерела – це теоретичні погляди Ю. Тиньянова, М.М. Бахтіна й теорія анаграм Фердинанда де Соссюра» [22, с. 15]. Незважаючи на те, що термін «інтертекстуальність» виник у другій половині ХХ ст., усвідомлення того, що наявного аналітичного апарату недостатньо для повного й глибокого розуміння феномену тексту, простежується у працях вчених, зокрема М.М. Бахтіна.

Саме робота М.М. Бахтіна «Проблема змісту, матеріалу й форми у словесній художній творчості» [4] надихнула Ю. Кристеву на введення терміна «інтертекстуальність» у науковий обіг.

Згідно з концепцією М.М. Бахтіна будь-який текст сприймається у режимі «діалогу» між автором і читачем, що має на увазі наявність адресатності, інтенціональності та прогнозування прагматичної реакції. «Саме таким чином у читанні тексту відбувається відоме інтерпретаційне при-

рошення смислу. У тому разі, якщо вставний текст є оригінальним, читач, що володіє широким тезаурусом, починає вибудовувати конотативні паралелі, структуруючи «вивідне знання» [6, с. 7]. Якщо вивідний текст є лише артефактом, його функції звужуються для створення певних ефектів у сприйнятті, і будь-який автор, перш ніж стати творцем власних текстів, повинен пам'ятати або знати аналогічні твори попередників.

Під час створення своїх творів автор тією чи іншою мірою, свідомо чи несвідомо, орієнтується на прецедентні тексти, дотримуючись заданих ними зразків або намагаючись створити щось протилежне. У роботі «Проблеми поетики Достоевського» М.М. Бахтін вперше вводить такі поняття, як «поліфонія», «двоголосся» і «гібридизація», які доповнюють його теорію діалогізму і дозволяють говорити про теорію «інтертекстуальності». У межах теорії поліфонічності учений говорить про те, що не може бути ізольованого висловлювання, «жоден вислів не може бути ані першим, ані останнім. Він тільки кільце у ланцюзі й поза цим ланцюгом не може бути вивченим» [5, с. 340]. На думку Ю. Кристеві, інтертекстуальність є здатністю твору до подвійного прочитання, оскільки будь-який текст – це мозаїка цитатій і продукт убирання та трансформування будь-якого іншого тексту [13, с. 99].

Історія «інтертекстуальності» нерозривно пов'язана з теорією тексту, що формується протягом ХХ ст. У підсумку саме поняття «інтертекст» стало допустиме лише після появи ідеї про автономію тексту: «Той факт, що текст перестали співвідносити з історією і, головне, з його автором, з авторською психологією й авторським задумом, і дозволив уявити взаємодію творів і зіткнення дискурсів як рушійну силу літературної еволюції та як її найважливіший смислоутворюючий початок. Саме тому, що під підозрою опинилися не тільки мова і смислова повнота висловлювання результату, але і самототожність, і однорідність акту висловлювання, з'явилася можливість представити текст як комбінаторику гетерогенних елементів» [19, с. 76].

Для Ю. Кристеві «інтертекстуальність» є нічим іншим, як «пермутацією текстів», яка свідчить про те, що у просторі одного тексту кілька висловлювань, взятих з інших текстів, взаємодіють і нейтралізують один одного. «Текст – це комбінаторика, місце постійного взаємообміну між безліччю фрагментів, які письмо знову і знову ставить під перерозподіл; новий текст створюється з текстів, що вже існують, які руйнуються, заперечуються, відроджуються» [19, с. 52]. Відповідно

у цьому контексті поняття «інтертекстуальність» трактується як текстова динаміка, «створена за допомогою редистрибуції, деконструкції та дисемінації попередніх текстів» [19, с. 53].

Пропонуючи узагальнену теорію тексту, Р. Барт дійшов висновку: «Будь-який текст – це інтертекст: на різних рівнях, у більш-менш упізнаній формі в ньому присутні інші тексти – тексти попередньої культури та тексти культури навколишнього; будь-який текст – це тканина, виткана з цитат, які вживалися» [3, с. 125–132]. Відштовхуючись від цієї тези, учений апелює до інтертекстуальності як феномену, що дав санкцію на «смерть автора» [3]. «Спосіб спілкування автора зі своїми попередниками, у яких він запозичує цитати, алюзії, різні ремінісценції, дотримуючись їх або від них відмежовуючись, – це вже не просто специфічний дискурс, а та текстуальність, що кладе край психологічному підходу до самого феномену перезапису – підходу, який панував доти, поки вважалося, що гарантом тексту є його автор, здатний опанувати стихію різноріччя, яке вторгається в його дискурс; інтертекстуальність, навпаки, передбачає, що будь-яке слово зумовлено феноменом інакшості» [19, с. 77].

Основним висновком теорії Р. Барта було розвінчування ієрархічних відносин між читачем і автором тексту. Учений визначає інтертекстуальність як ключ перетворення двох учасників – читача й автора – на суб'єктів комунікації.

Схожі ідеї були висловлені також Жаком Дерріда: «Я вважаю, що в якийсь момент іманентне прочитання і письмо, пов'язане з подібним читанням, повинні бути одночасно однорідними з текстом, який ви читаете, розшифруєте, і водночас гетерогенними, додаючи до нього щось іще. Дуже важко писати те, що є виключно вашим винаходом, подією, саме подією, залишаючись вірним іншому або корпусу інших текстів, які ви аналізуєте» [7, с. 182].

Слід зазначити, що пізніше теорії постструктуралістів, котрі стояли біля витоків теорії «інтертекстуальності», були значною мірою удосконалені. Насамперед були окреслені основні постулати теорії інтертексту і створений її термінологічний апарат. Також були закладені основні напрями подальшого розвитку теорій міжтекстових зв'язків.

Поняття інтертекстуальності, введене в науковий обіг Ю. Кристеву, більш ніж півстоліття викликає активні дискусії. Однією з основних проблем у цій галузі є питання про диференціацію двох термінів – «інтертекстуальність» та «інтертекст». Так, С. Стройков, Ю. Степанов,

Л. Грузберг, Е. Політико, І.П. Сидоренко не розмежовують ці два поняття [20]. Н. П'єге-Гро пропонує таке термінологічне розмежування: «Інтертекстуальність, таким чином, – це пристрій, за допомогою якого один текст перезаписує інший текст, а інтертекст – це вся сукупність текстів, що відбилися у цьому творі, незалежно від того, чи співвідноситься він із твором (наприклад, у разі алюзії) або входить у нього (як у випадку цитати)» [19, с. 48]. Стає очевидним той факт, що це два взаємопов'язані поняття. Якщо інтертекстуальність – це інструмент, необхідний для зчитування інтертексту, і спосіб взаємодії позатекстових зв'язків у дискурсі, то інтертекст – це система текстів, які входять у простір того чи іншого тексту.

Нині сформувалося безліч різних описів інтертексту, що «акцентують фрагментарність і гетерогенність тексту, порівнюють його з мозаїкою, інкрустацією, калейдоскопом і т. п., наполягають на факті законних і незаконних запозичень, підкреслюють стратифікацію тексту, утвореного безліччю пластів», і взаємно накладаються [19, с. 46]. Актуальною науковою проблемою стають не лише загальні питання «інтертекстуальності», а й питання типології основних інтертекстуальних форм у тексті. Перші спроби категоризації інтертексту були зроблені вченим-структуралістом М. Ріффатерром. Він одним із перших розділяє поняття «інтертекст» та «інтертекстуальність» [23].

І.В. Арнольд визначає дві основні форми інтертекстуальності: «зовнішню (зміна суб'єкта мовлення реальна, цитати належать іншим авторам) і внутрішню (зміна суб'єкта мовлення фіктивна, найчастіше представлена щоденниками, листами літературних героїв оповідання)» [1, с. 54].

На відміну від різних поглядів учених на типи міжтекстових зв'язків і їх визначення, класифікації функцій інтертексту в їхніх роботах багато в чому схожі. Помітна роль у дослідженні функціонування інтертексту в художньому дискурсі належить Н.О. Фатєєвій. У монографії «Контрапункт інтертекстуальності. Інтертекст в миретекстов» (2000) дослідниця визначає такі функції інтертексту в художньому тексті: «Смислоутворююча – інтертекст дозволяє ввести в текст думку або конкретну форму її подання, об'єктивувати до існування цього тексту як цілого. Контекстуальна – за допомогою інтертексту текст вводиться в широкий культурно-літературний контекст. Стилистична – під час породження конструкцій типу «текст у тексті» і «текст про текст» створюються подібні тропеїчні відно-

сини на рівні тексту. Конструктивна, текстопороджувальна» [21, с. 12–21].

Спіраючись на ідеї Н.О. Фатєєвої, Н.С. Олізько називає комунікативну, пізнавальну, регулятивну, емоційно-експресивну, фатичну, метатекстову, поетичну функції інтертексту [18, с. 7]. Л.М. Лунькова говорить про три типи функцій інтертекстуальності: семантичні, текстотворюючі та стилістичні [17]. Однак найчастіше в дослідженнях розглядаються окремі випадки, тобто функції окремих фігур інтертексту або ж окремих рівнів міжтекстових зв'язків.

Окрім постструктуралістського розуміння інтертекстуальності як елемента колективного ментального досвіду, дослідники дедалі частіше звертаються до функціональної складової частини цього поняття. У зв'язку з цим необхідно розглянути різні типи взаємодії текстів, розроблених французьким літературознавцем Ж. Женеттом. «Значення концепції інтертек-

стуальності виходить далеко за межі суто теоретичного осмислення сучасного культурного процесу, – вважав він, – оскільки вона відповіла на глибинний запит світової культури ХХ ст. з його явним або неявним тяжінням до духовної інтеграції» [9, с. 180]. Стаючи більш поширеною в теорії мистецтва, вона, як жодна інша категорія, мала значний вплив на саму художню практику.

Висновки. Враховуючи викладений у статті матеріал, можна дійти висновку, що текст є складною, багатшаровою структурою, для аналізу якої необхідно застосовувати широкий спектр методів і засобів, виявлення і становлення яких є перманентним процесом. Розмаїття думок із приводу «інтертекстуальності» свідчить про необхідність і перспективність подальших досліджень у цьому напрямі, спонукає до пошуків і виявлення нових граней у розумінні цього поняття, поширюючись на текстову структуру взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арнольд И.В. Проблемы интертекстуальности. *Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Серия 2. История, языкознание, литературоведение*. 1992. № 23. Вып. 4. С. 53–60.
2. Барт Р. *S/Z* / под ред. Г.К. Косикова. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 232 с.
3. Барт Р. *Избранные работы: Семиотика: Поэтика*. Москва : Прогресс; Универс; Рея, 1994. 616 с.
4. Бахтин М.М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве. *Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет*. Москва : Худож. лит., 1975. С. 6–71.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 423 с.
6. Геращенко А.М. Роль вставных текстов в организации и развитии нарратива (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Барнаул, 2009. 177 с.
7. Деррида Ж. Опыт деконструкции. Новосибирск : Краусико, 2002. 301 с.
8. Долинин К.А. Интерпретация текста: французский язык. Москва : КомКнига, 2010. 304 с.
9. Женетт, Ж. Введение в архитекст. *Фигуры*. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. Т. 2. С. 282–341.
10. Интервью с Жаком Деррида. *Arbour Mundi*. 1992. Вып. 1. С. 73–80.
11. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности. *Русский язык и языковая личность*. Москва : Наука, 1987. С. 216–236.
12. Косиков Г.К. «Структура» и / или «Текст» (стратегии современной семиотики). *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*. Москва : Прогресс, 2000. 536 с.
13. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Вестник Московского университета. Серия «Филология»*. 1995. № 1. С. 97–124.
14. Лихачев Д.С. Текстология (на материале русской литературы X – XII вв.). Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 759 с.
15. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Москва : Просвещение, 1972. 271 с.
16. Лотман Ю.М. *Избранные статьи* : в 3 т. Таллин : Александра, 1992. Т. 1. 479 с.
17. Лукьянова М.Ю. История зарубежной литературы. Москва : СГУ, 2004. 142 с.
18. Олізько Н.С. Интертекстуальность как системообразующая категория постмодернистского дискурса : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.19. Челябинск, 2002. 27 с.
19. Пьеге-Гро Натали. Введение в теорию интертекстуальности / под ред. Г.К. Косикова. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 240 с.
20. Сидоренко К.П. Интертекстовые связи пушкинского слова. Санкт-Петербург : Изд. РГПУ им. А.И. Герцена, 1999. 253 с.
21. Фатеева Н.А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе. *Известия АН. Серия лит. и языка*. 1997. Т. 56. № 5. С. 12–21.
22. Ямпольский М.Б. Память Тиресия : Интертекстуальность и кинематограф. Москва : РИК «Культура», 1993. 464 с.
23. Hutcheon Linda. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. London & New York : Routledge, 1988. 288 p.